

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI

E. CANAL, J. CANAL
J. M. NOLLA i J. SAGRERA

La més recent investigació textual i arqueològica sobre la seu gironina ens permet presentar una de les evolucions més notables i singulars que hagi pogut veure cap altra ciutat europea en el trànsit de l'antiguitat tardana a l'alta edat mitjana. Les dades, resumides, són aquestes: fins a la darrerria del segle VIII, el complex episcopal gironí se situava fora murs, al voltant de l'església martirial de Sant Feliu; a principis del segle IX, el complex es desdoblà amb la consagració d'una segona església episcopal, Santa Maria, dins murs, raó per la qual la seu fou coneguda, al llarg d'aquella centúria, amb la doble advocació de Santa Maria i Sant Feliu. Al llarg del segle X, s'afermà la preeminència de Santa Maria fins al punt que, en l'últim terç del segle, Sant Feliu ja no és esmentada com a seu episcopal, encara que hi continuà vinculada com a una església dependent, sense personalitat ni administració pròpia. Des de final del segle, el procés s'accelerà amb la construcció d'una nova església catedral a Santa Maria, que complementà l'aixecament d'un nou complex episcopal dins murs, en gran part culminat a mitjan segle XI i format per *xenodoquium*, catedral, palau episcopal i conjunt canonical, a banda de noves residències de canonges i altres clergues en el seu entorn. Aquests fets significaren la consolidació de Santa Maria com a seu única, però també la profunda remodelació urbanística d'un sector significatiu de la ciutat, prop d'un 20% del total, expressió del nou domini del bisbe i dels clergues sobre la "seva ciutat".

LA PRIMITIVA SEU DE SANT FELIU FINS AL SEGLE VIII

La primera catedral de Girona fou, indiscutiblement, el temple de Sant Feliu. Malgrat l'actitud reticent de la historiografia a admetre aquest fet (Roig i Jalpí, Dorca, Villanueva, De la Canal), la lectura acurada dels textos tardo-antics no deixa lloc a gaires dubtes. Primerament, la documentació paleocristiana no detecta cap altre temple gironí que no sigui el de Sant Feliu; la presència de sarcòfags romans de principis del segle IV, bellament esculpats i encastats en el mur del presbiteri, un dels quals ha estat tradicionalment atribuït al màrtir, i les evidències textuais d'ençà del segle VI, fan probable l'existència en aquell lloc d'un temple dedicat al culte martirial ja de molt antic.

Al llarg de l'antiguitat tardana Sant Feliu és citat diversos cops; per exemple al text de Prudenci –de finals del segle IV– que mostra el prestigi del sant. A final del segle VI el rei visigot Recared va obsequiar la tomba del màrtir amb una corona d'or que, segons explicava Julià de Toledo, un segle després, el rebel *dux* Pau va agafar per coronar-se rei (*Hist. Wambae regis*, 26, 678-679). Un altre metropolità, Ildelfons de Toledo, explicava l'especial veneració que el bisbe gironí Nõnnit sentia per la tomba i el cos sant (*De viris illustribus*, IX); també Gregori de Tours en el segle VI citava els miracles de sant Feliu a la seva basílica gironina (Canal et al. 2000, pàg. 32-35).

El context arqueològic a Santa Maria durant l'antiguitat tardana sembla confirmar aquest fet, ja que no s'ha identificat cap resta paleocristiana en l'indret on, com en tants altres llocs, devia subsistir l'antic temple romà (Vaes 1989, pàg. 299-319). De fet, existeix un forat entre les restes romanes i el temple romànic.

SANT FELIU I SANTA MARIA EN ELS SEGLES IX I X

Com ja hem dit, des de poc després de la conquesta carolíngia, Girona disposà d'una segona seu dedicada a Santa Maria. Aquesta circumstància la recordava el *Cronicó* de Ripoll, on s'expliquen els fets miraculosos que acompanyaren la llegendària conquesta de Girona per Carlemany i s'explicava que aparegueren senyals divinals ...*in aere supra locum ubi nunc est altare beatae Virginis. Et propter hoc mutavit eadem, quae nunc erat in ecclesia Santi Felicis, in loco ubi nunc est.* Aquest text, de final del segle XII, recollia unes llegendes més antigues, car la descripció dels mateixos senyals miraculosos ja

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI
es trobava en les *Cròniques de Moissac* del segle IX, sense cap relació amb Girona, i als *Annals de Barcelona* (Abadal 1986, pàg. 83, nota 80).

Entenem que els esdeveniments de finals del segle VIII poden perfilar el context de la creació de Santa Maria *intra muros*. Es tracta dels efectes de l'assalt andalusí de 793 i la reconstrucció de les muralles. L'any 793 l'emir de Còrdova Hisham I, després d'haver recuperat el control de la Marca Superior, ordenà l'assalt contra la frontera dels francs, on Girona feia de fortalesa principal. Les cròniques àrabs recorden que un gran exèrcit comandat per Abd al-Malik ibn Mugit atacà Girona, on hi havia una guarnició de francs, sens dubte amb un comte o cap militar al capdavant; amb els seus almanjanecs feren molts danys en els seus murs i torres, mataren molts homes i devastaren els seus ravals, però no pogueren prendre la ciutat. Després d'alguns dies, marxaren cap al nord, seguint l'antiga Via Augusta cap a Narbona (Canal et al. 2003, pàg. 14).

No hi ha dubte que l'atac tingué moltes conseqüències per a la ciutat. En afermar la seva condició de primera plaça forta de defensa del regne franc contra els andalusins, va ser necessari reforçar les seves muralles, molt malmeses després de l'atac. Això explica la important renovació del perímetre emmurallat, datat en aquests anys; es modificà puntualment i s'eixamplà el traçat de les muralles, afegint-hi nous murs i torres, com va passar en el sector de la catedral i el seu claustre, i també en el punt més alt de la ciutat, la torre Gironella, on s'edificà un castell coronat per una gran torre. La reconstrucció del recinte pot haver anat acompanyada, en aquells anys o poc després, per la creació d'un segon temple catedralici dins murs ja que, com expliquen les fonts àrabs, els ravals de la ciutat havien patit molta destrucció i sembla probable que això hagués afectat Sant Feliu. D'aquesta manera, l'atribució a Carlemany de la creació de la seu de Santa Maria seria perfectament explicable, ja que es produí en un context de grans modificacions de l'estructura urbana de Girona, començant per la refacció i ampliació de les seves muralles, uns fets que no haurien estat possibles sense decisions preses al més alt nivell, i que en la memòria dels gironins quedaren associats a Carlemany.

Com era aquest primer temple de Santa Maria? La veritat és que ben poc en sabem. No estem en condicions, ara mateix, mancats d'excavacions arqueològiques determinants, de parlar de les seves característiques, però sí que podem valorar les dades que posseïm per plantejar una hipòtesi de treball que, de moment, s'adequa prou bé al que sabem. La localització de l'edifici en l'antiga àrea sacra del fòrum i la manca absoluta, entre el nombrós material

arquitectònic recuperat, de peces obrades entre el període romà –35 peces– i romànic –30 peces–, permeten deduir que l'obra carolíngia fou poc important i escassa. A partir d'aquí, una possibilitat raonable a considerar era l'aprofitament d'un edifici anterior mínimament adaptat. Així doncs pensem que la primera església *intra muros*, catedral des de la seva consagració, hauria estat el vell temple pagà, ben conservat encara i que, de moment, resultava suficientment útil, tot esperant temps millors i decisions molt més complexes, de gran abast, que no s'arribarien a plantejar fins dos-cents anys més tard (Freixas et al. 2000, 13-27).

Aquesta teoria, de moment la que millor s'adiu amb el que coneixem, planteja qüestions importants no resoltes com poden ser l'ús del vell *aedes* pagà entre el decret de Teodosi de 394 i finals del segle VIII o, efectivament, la localització suburbial indiscutible de l'*episcopium* i de la primera església catedral de Sant Feliu, tan estranya però que de moment no sembla que pugui ser discutida. Podem suposar en un funcionament del temple com a oratori o *cella* ja d'abans de la conquesta de la ciutat pels àrabs. Tanmateix, fins i tot si l'edifici no hagués tingut una funció ben definida, no ens hauria d'estranyar la seva conservació, exigida repetidament per la legislació imperial. A Barcelona, com en molts altres llocs, el temple foral, enorme i situat al mig de la ciutat, era sencer i dempeus, sense que sapiguem si tenia un ús determinat, a l'època del rei Pere el Cerimoniós (segle XIV), quasi mil anys després d'haver deixat d'exercir la funció per la qual havia estat bastit.

Al llarg del segle IX els documents confirmen la difícil i progressiva implantació del temple de Santa Maria com a segona seu episcopal. En el primer document conservat entre la documentació de la catedral, de l'any 817, s'esmenta la seu com a *Sancti Felicis beatissimi martiris Christi sedis Gerundensis* (Martí 1997, pàg. 73-75). De l'any 893 es recorda una donació de l'emperador Lluís, no més tard de 840, a *Sanctam Mariam virginis et Sancto Felice martire Christi* (Marquès 1993, pàg. 87-89); les mateixes advocacions que recorda un text de 842 (Marquès 1993, pàg. 60-66). En 851 un judici recordava una donació feta per Carles el Calb, entre 843 i 844, a *Sancto Felice martyri Christi* (Marquès 1993, pàg. 69-70). Com podem observar, l'advocació de Santa Maria encara restava lluny de la seva consolidació, els gironins encara identificaven principalment la seu amb l'advocació de sant Feliu.

Després d'un parèntesi de trenta anys, gairebé indocumentats, els darrers decennis del segle ofereixen una més gran riquesa descriptiva; en

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI

alguns casos quan situen la doble seu amb remarcable precisió ...*Sancte Marie matris Christi que est sita infra muros ciuitatis Gerunda et ...Santo Felice martire Christi qui est iuxta iam dictam ciuitatem* o bé ...*ante portas Gerunda ciuitate*, explicant de manera precisa la situació topogràfica dels dos temples (Canal et al. 2003, pàg. 37-38). El bisbe Teuter també recordava l'existència d'una seu doble quan va atorgar les dècimes i primícies de 14 esglésies de la rodalia de Girona als seus clergues –canonges– i definia la institució episcopal com ...*supra dictas basilicas in honore beata Dei genitricis Marie atque Sancti Felicis* (Martí 1997, pàg. 83-85). Aquest document ens recorda que Teuter va ser el primer bisbe conegut que va tractar d'organitzar la comunitat de preveres de la seu –la Canònica– mitjançant la donació d'unes rendres parroquials per al seu manteniment. Però aquesta vida comunitària no es degué consolidar, car al llarg del segle X veurem el bisbe i els canonges actuant conjuntament –repartint la seva tasca entre els dos temples– i gestionant un patrimoni comú.

La documentació en el segle X afirma la progressiva preeminència de Santa Maria i la subordinació de Sant Feliu. A principis del segle Sant Feliu encara és objecte d'una certa preferència; l'any 906 el bisbe Servus Dei es va fer enterrar a Sant Feliu i, dos anys després, el bisbe Guiu en fou proclamat nou bisbe (Canal et al. 2003, pàg. 30-31). Però des de 911, els documents –abundants– només citen l'advocació de Santa Maria; per exemple, en 934 la seu és esmentada únicament amb l'advocació de ...*domum Sancte Marie virginis qui est sita in Gerundam ciuitate sedis... que est infra muros Gerunda civitate* (Marquès 1993, pàg. 126). Però a mitjan segle encara existeix la percepció del lligam de Sant Feliu amb l'episcopat gironí; l'any 966 el comte Sunifred de Cerdanya i Besalú deixava en el seu testament tres eugues a cadascuna de les seues catalanes, en el cas de Girona en deixava dues a Santa Maria i una a Sant Feliu (Marca 1688, doc. núm. 887). El document esmenta canonges a totes dues esglésies, però no es tracta de dues comunitats separades sinó d'una divisió del treball dins d'una mateixa comunitat.

Però en el darrer quart del segle Sant Feliu ja no és església-catedral. Santa Maria i Sant Feliu són citades conjuntament a diverses donacions i testaments, però Santa Maria és citada com a seu episcopal i Sant Feliu no; al testament del comte-bisbe Miró Bonfill de 879 (Catalunya Romànica IV, pàg. 20-23), al del clergue Guiu de 983 (Martí, 1997, pàg. 123), al del comte Gausfred d'Empúries de 989 (Simó 1984, pàg. 1032-1033), o al del comte Borrell de Barcelona de 993 (Baraut 1980, pàg. 63-65) per exemple. Les fórmules

emprades, com ...*ad sancta Maria sedis Ierunde et ad sanctum Felicem qui est iuxta muros...*, són força aclaridores.

L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL: SANTA MARIA, SEU ÚNICA EN EL SEGLE XI

Des de finals del segle X i fins a mitjan segle XI, la documentació –i també l'arqueologia– identifiquen un fet cabdal en la història gironina: la construcció de la nova seu romànica, acompanyada de l'erecció d'un nou complex episcopal al seu voltant. Un fet que tindria unes conseqüències polítiques i urbanístiques de llarg abast.

Les dades ens situen, indiscutiblement, en el darrer quart del segle IX; les primeres notícies sobre el l'hospital o *xenodoquium* són de 979, el palau episcopal és citat com una obra d'un futur proper en 988 i es fan donacions per a l'obra de la nova catedral en dates com el 959 i 997, encara que la constatació d'obres segures sigui de principis del segle XI.

La catedral romànica de Santa Maria

Els testimonis sobre la construcció d'una nova església episcopal són força primerencs. En 958 el clergue Adalbert, que havia encapçalat la revolta contra el comte Guifré de Besalú, va deixar en el seu testament ...*ad prelibatam domum (Santa Maria) propter ipsam operam, pessa I de argento*. Es tracta d'una notícia aïllada, en un testament que va ser impugnada, per això no podem confirmar gaire res sobre obres a la seu en aquelles dates.

Una indicació més segura sobre les primeres obres de la nova seu la trobem en 997 quan el document de consagració de la nova església parroquial de la Vall del Bac, en un acte presidit pel bisbe Odó, deixava ...*denario I grosso ad opus sancta Maria sedis Gerunda*. No era infreqüent que les esglésies parroquials haguessin de pagar un rèdit o cens a la seva seu, però resultava excepcional l'establiment d'una quantitat per a l'obra d'aquesta. Si tenim en compte que, un any abans, la consagració de l'església de Coll Alier, a Olot, no citava cap donació, ens atrevim a pensar que entre les dues dates el bisbe podria haver pres la decisió de començar els treballs.

No sabem si aquestes obres intuïdes a finals del segle X van prendre gaire volada. Molt pocs dels testaments documentats entre finals del segle X i principis del segle XI van fer deixes amb aquesta finalitat. Només disposem

d'una altra referència, la del testament del comte Ermengol d'Urgell, de 1010, on va deixar 15 unces d'or per a l'obra de la seu de Girona, una quantitat prou significativa que indica que les obres ja devien estar en marxa. El comte Ermengol havia mort arran de l'expedició catalana d'aquell any a Còrdova, tal com li passà, també, al bisbe de Girona Odó.

No tenim cap altra notícia abans de 1015, quan el bisbe Pere, germà de la comtessa Ermessenda i successor d'Odó, va fer donació de l'església de Sant Daniel amb els seus béns als comtes Ramon Borrell i la citada Ermessenda. La donació és va fer a canvi de les 100 unces d'or que els comtes ja s'havien gastat en l'obra de la seu *...nostre necessitate coacti causa edificationis predictae ecclesie*, citava el bisbe. Es tractava d'una quantitat molt significativa, que devia servir per agilitzar les obres de construcció i, d'altra banda, mostren l'interès dels comtes, especialment d'Ermessenda, en l'edificació de nous i més dignes edificis eclesiàstics. No oblidem que la donació de Sant Daniel va servir per iniciar la construcció d'un nou cenobi femení, ja citat en 1018, i que en 1019 i 1020 l'inici de les obres del complex canonical van deure molt a la iniciativa de la comtessa.

No tenim cap altra notícia de la continuació de les obres de la seu fins a la consagració del nou temple l'any 1038 (Catalunya Romànica V, pàg. 34-35). El text explica que l'acte solemne, al qual hi assistiren l'arquebisbe de Narbona i molts dels bisbes de la província, es va fer a petició de la comtessa Ermessenda i del seu germà, el bisbe Pere, un cop acabada de fer la nova església, que havien fet alçar des dels fonaments, la qual cosa deixa clar que no hauria quedat rastre de l'anterior, fet confirmat per l'arqueologia. El document també afegia que la comtessa i el bisbe havien manat fer les cases *...on hi poguessin viure els que volguessin servir Déu i fer-hi vida canònica...*, sens dubte una referència a la construcció d'alguns edificis de la residència canonical annexa a la seu, encara lluny de completar-se, com veurem més endavant.

El text també confirmava les possessions i els drets que la seu havia adquirit al llarg dels segles anteriors, com la tercera part dels *...refigis vel monetis aut toloneis vel piscatoriis stagnis vel salinariis vel maritimis piscaris et navium mercimoniis sive naufragis...*, alguns dels quals provenien dels preceptes reials o papals que la seu gironina havia rebut des del segle IX.

Abans de les excavacions de 1998 i 1999 promogudes pel projecte Progress i que han permès una aproximació rigorosa a l'edifici de la seu romànica, era molt poc el que coneixíem i que s'havia salvat de l'obra monumen-

tal gòtica: la torre de Carlemany, un dels antics cloquers i la canònica a l'entorn del claustre, per tant, sectors perifèrics que no permetien reconstruir amb certesa la planta i característiques generals del temple (Freixas et al. 2000, pàg. 65-114; Freixas/Nolla 2001-2002, 147-172).

Les excavacions fan possible recuperar un edifici notabilíssim, tanmateix, condicionat fortament per les estructures anteriors, els grans murs de contenció que havien servit per regularitzar una orografia torturada i disposar-hi la part sacra del fòrum. L'església consagrada en 1038 era un edifici llarg i estret, d'una sola nau d'uns 15 metres d'amplada sumant-hi el gruix de les dues parets laterals, a nord i sud, amb un gran creuer o transsepte, un absis principal, llarg, profund i també relativament estret, enlairat i dominant i, probablement, absidioles laterals, una o dues, obertes a cada un dels braços del creuer. L'edifici disposava de tres portes; la del nord o de Sant Miquel, la de migdia o dels Apòstols i la principal o de la Galilea a ponent, davant les escales. Es tracta d'una disposició semblant a l'actual que no ha fet altra cosa que conservar-les, tot i que situant-les sobre l'obra nova, i per tant a uns quants metres de distància.

Encara que el temple ja estava bastit quan fou consagrat en 1038, diverses deixes testamentàries ens permeten saber de la continuació de les obres, algunes força posteriors, com el testament del cabiscol Joan de 1078 que feia deixes per cobrir el cloquer, les portes i la capçalera (Rius 1928, pàg. 15). Altres textos, com el del repartiment de les funcions entre els sagristans primer i segons en 1053 (Martí 1997, pàg. 277-278), expliquen molts aspectes de l'organització i el manteniment del nou temple gironí a principis del segle XI (cementiri, enllumenat, adobs, teulat, ornaments, cadires, sínodes...)

El palau episcopal

No tenim cap notícia de l'existència d'una *domus episcopalis* a Girona fins a les darreries del segle X, però malgrat tot podem establir algunes hipòtesis. Sabem que un conjunt episcopal típic de l'antiguitat tardana estava format per la basílica o temple principal; el baptisteri, generalment exterior al temple; l'aula o edifici de recepció amb una gran sala per a les audiències; la citada *domus* o residència i, de vegades, l'hospital de pelegrins o *xenodochium*. Lògicament, aquest conjunt caldria cercar-lo a prop del temple episcopal, que fins la darrera del segle VIII va estar situat a Sant Feliu, fora murs, probablement en l'illa de cases situada a nord del temple, on els documents medievals detecten els escassos elements coneguts de l'abadia canonical, el

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI
refectori i el claustre. Malauradament la manca de prospeccions arqueològiques en aquest sector impedeix confirmar aquesta hipòtesi, però només així sembla possible explicar la decisió del bisbe Gotmar, a finals del segle X, d'aixecar el seu palau en un lloc proper a la seu de Santa Maria, que aleshores es va començar a restaurar, a la vegada que comencen a citar-se els primers abats coneguts de Sant Feliu, senyal de l'inici de la definitiva divisió de la vella institució episcopal en dues comunitats.

Els orígens de la nova residència episcopal cal cercar-los l'any 988, quan el comte Borrell, a causa de les seves necessitats financeres provocades per l'aceifa d'Al-Mansur i la destrucció de Barcelona en 985, va vendre al bisbe Gotmar el gran casal que tenia a Girona, on s'estatjava quan la visitava, i que limitava a orient amb el mur vell; a occident amb la sinagoga dels jueus; al nord amb la seu i al sud amb la casa de Gausfred Poleni. La venda es feia pel preu considerable de 50 unces d'or cuit de *Valentia*, amb la condició que el comte s'hi pogués allotjar durant la resta de la seva vida, que va durar, només, quatre anys més (Martí 1997, pàg. 160-161).

El document no s'ha conservat en la seva redacció original. Va ser copiat per Roig i Jalpí l'any 1664 i editat en el seu llibre sobre la història i llegendes de Girona, ple de faules sense cap credibilitat i, sobretot per aquest motiu, ha estat considerat fals. Alguns autors han remarcat que no segueix els formularis de l'època quant a vendes, o que el tipus de moneda emprada no es va fer servir fins un segle després. En canvi, nosaltres defensem que, malgrat les seves evidents inexactituds, la transcripció prové d'un document original autèntic; les referències topogràfiques són correctes, la utilització de l'or cuit era molt habitual en aquells anys, encara que l'autor s'equivoca en transcriure *Valentia* allà on el text devia dir *valente* o *in rem valentem*, fórmula molt freqüent aquells anys. D'altra banda, el context d'aquesta venda comtal s'ajusta amb moltes altres realitzades pels comtes en l'etapa 980-1010, i els testimonis signants són personatges coneguts en altres documents de l'època. Finalment, no podem ignorar el context global d'aquell espai urbà; en els mateixos anys començaren les obres del *xenodoquium* (d. 979) i de la nova catedral (c. 997). Sembla clar, per tant, que l'origen del nou palau del bisbe cal cercar-lo en aquest discutit document car no identifiquem que aquesta compra hagi servit per ampliar edificis episcopals preexistents, que no apareixen a cap de les afrontacions.

Un document posterior indica que aquest conjunt es va desenvolupar ràpidament. L'any 995 l'ardiaca Guitart va donar a la seu –de fet, al bisbe– un

conjunt de cases bastides, feia poc, pel seu oncle l'ardiaca Oliba Llobet, en el mateix lloc on s'havia edificat el nou hospital de pelegrins, després de 979. El document afegia que el conjunt estava al costat del ...*cellarium atque cenaculum episcopale* –el celler o magatzem i el menjador o, potser, el dormitori, situat en un segon pis. Quan s'expliquen les afrontacions de les cases citades, aquestes ho feien, a llevant i sud, amb la plaça i el carrer que puja a Gironella; a ponent, amb les cases de dos sacerdots, i al nord ...*in coquina, curte et solarío episcopale* –la cuina, un pati o atri i, potser, un pis amb habitacions. És a dir, que al sud i a l'est les cases afrontaven amb una plaça, mentre que al nord se situaven un conjunt de dependències o parts d'un complex d'edificis que ja aleshores integrarien el primitiu palau episcopal. La referència prou específica del document a unes dependències concretes –*cellarium, cenaculum, coquina, curte, solarío*– ens fa pensar no pas en un edifici unitari sinó en un conjunt d'edificis prou singularitzats, al voltant d'una *curte* o pati central clos (Marquès 1993, pàg. 158-159).

Gràcies a aquests documents, únics en relació al palau abans del segle XIII, podem fer un assaig de reconstrucció d'aquest en els seus anys fundacionals. No rebutgem la possibilitat que alguns dels seus components ja fossin episcopals d'abans; ens referim concretament a l'àrea ocupada per l'actual pati central, amb algunes dependències laterals, i la zona nord, on hi ha la galeria romànica. La part del palau situada al sud del pati central i que dona a la plaça dels Lledoners, amb el carrer que puja a Gironella i que l'envolta pels tres costats, seria el lloc on hi hauria l'esmentat grup d'edificis de l'ardiaca Guitart, amb el *xenodoquium*. Desconeixem si el grup de cases donades en 995 van ser immediatament incorporades al complex episcopal, encara que sembla raonable. En aquest cas, això voldria dir que l'extensió del conjunt palatí no hauria experimentat cap modificació en direcció a migdia, on ja hi trobàvem, aleshores, una plaça.

Aquesta plaça, avui dels Lledoners, s'esmenta clarament en el citat document de 995. Quan es donaven els límits de les cases d'en Guitart aquestes afrontaven a llevant ...*in via et platea que pergit ad Gerundella*, i al sud ...*in via et in platea predictae ciuitatis qui ambit ea...*, és a dir, amb la plaça i la via que l'envolta. Si observem la plaça dels Lledoners, deixant de banda la seva font, veurem que es tracta d'un espai envoltat, a ponent, migdia i llevant, pel carrer que puja cap a Gironella, exactament la descripció que trobem en 995. Per tant es tractaria d'un espai públic molt antic i, doncs, no edificat. La seva superfície s'ajusta amb la de dues illes de cases de la retícula fundacio-

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI
nal romana; per això pensem que aquest espai ha mantingut, des de la fundació fins als nostres dies, la seva funció de plaça pública.

Un altre espai urbà que va patir modificacions importants va ser el sector situat a l'angle entre la seu i el nou palau episcopal, on avui trobem la plaça dels Apòstols. Les informacions esparses però significatives dels anys 988 –hom cita la sinagoga jueva davant la seu–, 1075 –unes cases ardiaconals que afronten amb la plaça que hi ha davant Santa Maria– i 1128 –unes altres cases ardiaconals situades davant el cloquer vell de la façana–, indiquen que aquest era un espai urbanitzat, segurament afectat per les properes obres de la seu i el palau del bisbe, l'abast de les quals és impossible d'establir. Hem de recordar que les darreres cases subsistiren fins a començament del segle XVI, quan esdevingué una plaça semblant a l'actual (Marquès 1948, pàg. 228).

La canònica

L'obligació dels clergues d'una seu episcopal de viure en comú era un costum ben establert dins l'Església, que els carolingis volgueren renovar, com expliquen les resolucions establertes pels sínodes d'Aquisgrà de 816 i 817. Cal pensar que aquestes normes també es tractaren d'imposar aleshores a Girona, més aviat amb poc èxit. Sembla probable que els 40 clergues que l'any 887 assistiren a la donació que el bisbe Teuter va fer dels drets de catorze parròquies de la rodalia de Girona, formessin la comunitat canonical de la seu, amb els canonges i altres clergues dependents (Martí 1997, pag. 83-85). La donació tenia com a objectiu crear una comunitat canonical i dotar-la amb rendes fixes.

La mateixa comunitat era citada l'any 888, quan els canonges, amb altres clergues i laics, demanaren la consagració de *Servus Dei* com a nou bisbe de Girona (Pons/Arnall. 1993, pàg. 139-140). El document apareix signat per onze canonges, que formarien una comunitat de dotze amb l'afegit del bisbe. Encara que no trobem documentat regularment el terme *canonicus* fins més de trenta anys després, no hi ha dubte sobre l'autenticitat del text, car els noms dels canonges signataris apareixen en altres documents de la mateixa època. Malgrat totes aquestes evidències, no sembla que aquesta comunitat visqués en comú i, per tant, disposés d'un edifici propi; ni tampoc al llarg del segle X, car la documentació no detecta cap comunitat canonical que gestioni un patrimoni independent del bisbe; ben al contrari, el patrimoni és compartit.

L'organització d'aquesta comunitat sembla experimentar una evolució des de l'últim terç del segle X, quan es detecten els primers processos de dota-

ció i infeudació d'alous a clergues concrets de la comunitat, que comencen a rebre un títol específic (sagristà, cabiscol, hospitaler...) No es tracta d'un procés d'usurpació del patrimoni episcopal existent, car moltes d'aquestes donacions provenien de la noblesa laica i es van fer amb la condició que passessin com a benefici a clergues determinats, generalment familiars dels donants. En qualsevol cas, aquesta tendència segurament va erosionar la relació de dependència dels canonges amb el bisbe i va accentuar llur autonomia.

A final del segle X es va fer evident la voluntat dels bisbes de traslladar el complex episcopal a l'interior de la ciutat; el *xenodoquium*, la nova seu i el palau del bisbe ja eren edificats o en procés de construcció a principis del segle XI; en canvi no es manifestava encara cap intenció de construir cap edifici comunitari, prova de la manca d'interès dels canonges cap aquesta forma de vida.

La creació d'aquest complex no sembla haver estat iniciativa dels canonges. La dotació en 1019 de la nova *domus canonica* que s'havia de bastir acoblada a la paret nord de la nova catedral en construcció, va ser una iniciativa de la comtessa Ermessenda i el bisbe Pere Roger, que van donar gran part de les possessions i rendes necessàries per al seu manteniment (Marquès 1993, pàg. 178-183). Un any més tard Ermessenda va cedir el seu palau, amb els terrenys, muralla i torre annexos, per tal que la nova institució disposés de gran part de l'espai que necessitava per a la seva edificació, que devia completar-se amb les donacions d'altres clergues veïns (Marquès 1993, pàg. 184-185). Posteriorment, la canònica va rebre noves donacions, en diners, com la del comte d'Empúries o del mateix bisbe Pere, però les més abundants foren les provinents dels testaments de clergues i laics.

Malgrat tot, l'aixecament del conjunt canonical semblava anar més lentament que la veïna catedral, en part probablement a causa de la seva dificultat constructiva, com veurem més endavant. La consagració de la nova seu en 1038 esmentava el manteniment de la iniciativa de la comtessa i el bisbe en l'obra de la canònica adjunta; algunes obres ja devien estar prou avançades a mitjan segle XI, car l'any 1045 el clergue Adebrand va fer testament quan jeia *...in dormitorio predictae sedis*, la qual cosa voldria dir que ja estava prou avançat l'edifici del dormitori que tancava el claustre per llevant, en el mateix lloc on havia estat el casal cedit per Ermessenda vint-i-cinc anys abans; altres donacions com la del testament de la comtessa Ermesenda en 1058 –30 unces d'or per completar el sotre del dormitori canonical–, indiquen que aquest restava lluny d'haver-se completat. En 1064 el cabiscol Ponç va deixar 100 man-

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI
cusos d'or per a la construcció de la casa canonical –cal entendre diverses parts del complex o conjunt articulat al voltant del claustre, com el refector, la sala del capítol (ja citada en la lectura del testament d'Ermessenda), l'escriptori, les escoles o el celler–; unes obres que aleshores dirigia el que fou el seu successor i afillat, el prevere Joan. Sobre el celler podem afegir que ja devia estar acabat l'any 1064, car era el lloc on havia estat redactat el testament del canonge i paborde Guillem Guifré, mort l'any següent (Canal et al. 2003, pàg. 192-193).

L'exploració arqueològica del sector occidental del claustre romànic ha permès definir els forts desnivells que marcaven tota aquella zona que, tanmateix, havia estat ocupada adaptant-se a les condicions existents. Quan es tirà endavant l'obra de la canònica calgué aconseguir un nivell de circulació planer que facilités els contactes entre les diverses dependències canòniques. Es bastí una imponent volta de canó que serví de fonaments al refectori i a l'ala occidental del claustre. La resta de l'espai fou reomplerta de terra tot assolint un nivell adequat que, tanmateix, encara quedava una mica per sota del lloc que ocupava l'església catedral de Santa Maria. Així, doncs, amb el dormitori a llevant, l'aula capitular a migdia i el refectori a ponent, quedava definit un claustre que no fou monumentalitzat i decorat fins, com a mínim, al segle següent (Canal et. al. 2003, pàg. 194-198).

El “xenodoquium”

L'hospital dels pobres i pelegrins és la primera institució que va ser traslladada dins murs a finals del segle X. No tenim notícies de la seva antecessora, que devia estar a prop de Sant Feliu, però l'evidència de les seves activitats es feia evident l'any 891 quan el rei Odó va confirmar al bisbe Servus Dei les immunitats episcopals i va recordar que la seu tenia dret a rebre del fisc tot el que calgués *in almoina pauperum et stipendia clericorum*, o sigui per a l'almoina dels pobres i el manteniment dels clergues. No hi ha dubte que algunes d'aquestes funcions de proveïment dels pobres es devien realitzar en un lloc destinat a aixoplugar simultàniament pelegrins i pobres, com podem confirmar tot seguit.

No tornem a trobar notícies d'aquesta activitat assistencial fins a l'any 958, quan es va executar el testament d'Adalbert, cap de la rebel·lió de Besalú de 957. El difunt deixava a la seu de Girona, entre altres drets, el terç dels rendiments del seu alou de Parets d'Empordà *...in peregrinis et hospitibus et in pauperibus*, cal entendre en ajut dels pelegrins, forasters i pobres (Marquès

1993, pàg. 135-137), una tasca que cal relacionar amb la funció episcopal esmentada en 891. Aquest document resulta poc aclaridor, no sabem si la intenció del testador era impulsar una nova institució o bé finançar l'existent; d'altra banda el document va resultar polèmic i els comtes de Besalú el van rebutjar, tal com explicava en 968 el comte-bisbe Miró Bonfill quan va tornar a fer donació del mateix alou a la seu, explicant que havia estat confiscat al rebel Adalbert.

Pocs anys després, en 979, l'ardiaca Oliba Llobet i el seu germà Sunifred, fills del citat Adalbert, van fer donació a la seu de tot l'alou que tenien a Pontós, per tal que les seves rendes i fruits fossin esmerçats a la ciutat de Girona en l'auxili dels pobres i dels pelegrins (Marquès 1993, pàg. 146-147). Encara que el document no en parli directament, podem afirmar que aquesta donació estava relacionada amb la construcció d'un nou *xenodochium* que aviat estigué edificat a l'interior de la ciutat. Resulta un xic sorprenent tornar a trobar en mans dels hereus d'Adalbert un altre alou que havia estat confiscat després de la revolta de 957, però cal pensar que les relacions dels citats germans amb Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú, devien ser prou bones, malgrat que el germà de Miró, el comte Guifré, havia estat mort en 957 pels homes del citat Adalbert.

Pocs anys després, en 983 el citat Oliba Llobet va donar al seu fidel, el prevere Freder, diversos alous a la Vall d'Anglès, dins els termes de les *uillae* de Ventajol, Verdager i Bruguera, per tal que amb les seves rendes tingués cura de l'hospital de pelegrins. A la mort de Freder, els alous havien de passar a la seu i els seus clergues (Martí 1997, pàg. 156-157). A banda d'indicar que la nova institució ja començava a funcionar, el document ens parla de les noves relacions socials que, en gran part, ja podem anomenar feudals. L'ardiaca Oliba actuava com un senyor, el qual donava al seu fidel, el prevere Freder, uns feus o beneficis vitalicis adscrits a una funció assistencial, que s'haurien de transmetre a d'altres clergues de la seu a la mort del beneficiat.

La localització d'aquest nou hospital es fa evident en el document, ja comentat, de 995, quan l'ardiaca Guitart, hereu del càrrec i funcions del seu oncle l'ardiaca Oliba, va donar a la seu una illa de cases de nova construcció, amb l'excepció de l'edifici per als pobres i pelegrins que havia fet aixecar el seu oncle. Podem entendre que Guitart utilitzés el terme de *noves*, car no tenien pas més de quinze anys. Les afrontacions, ja comentades, de les citades cases, ens fan saber que limitaven al nord amb l'incipient complex episcopal i al sud amb la plaça avui coneguda com dels Lledoners. Aquest hospital degué

LA CATEDRAL I GIRONA: L'ENTRADA DEL COMPLEX EPISCOPAL DINS MURS ENTRE ELS SEGLES X-XI
mantenir aquesta localització fins a les darreries del segle XII, car el nou, aquell que el substituï, comença a esmentar-se en el burg de Sant Pere de Galligants des de principis del XIII, en el mateix lloc on encara es troba (Canal et al. 2003, pàg. 200-206).

I Sant Feliu?

Sant Feliu va completar un procés de segregació de la seu des de finals del segle X i la primera meitat de l'XI, durant el procés d'aixecament del nou edifici *intra muros*. L'esment dels primers abats de Sant Feliu, els bisbes Arnulf i Borrell, a finals del segle X i principis de l'XI, encara no havia modificat la relació de dependència entre les antigues seus episcopals, car la butlla papal de 1002 citava Santa Maria com a la seu episcopal i Sant Feliu com a una església vinculada. El títol d'abats que portaven els bisbes de Vic semblava, aleshores, més honorífic que no pas efectiu. Però els esdeveniments semblen accelerar-se en 1017, poc després de la mort del comte Ramon; aleshores trobem la primera referència a "l'abadia" de Sant Feliu en un jurament de fidelitat del bisbe Pere de Girona al bisbe Borrell de Vic. Però aquest no va mantenir gaire més la seva condició d'abat, car el novembre del mateix any ja apareix la signatura de l'abat Blidguer, que per aquest i altres documents sabem que fou el primer abat efectiu de la nova abadia. Des d'aleshores es desenvolupà un procés de separació entre les dues antigues cocatedrals; en els anys vint hom començà a parlar sobre la repartició dels delmes i primícies de l'antiga parròquia episcopal, encara citada com de Santa Maria i Sant Feliu; des del 1040 els canonges de la nova abadia començaren a rebre deixes testamentàries i, precisament, és de 1056 el primer pergami conservat de la col·lecció diplomàtica de Sant Feliu (Canal et al. 2003, pàg. 99-103).

BIBLIOGRAFIA:

- ABADAL, R. D' (1986): *Catalunya carolíngia*. Volum I. El domini carolingi a Catalunya, Barcelona.
- BARAUT, C. (1980): *Els documents dels anys 981-1010 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell*. Urgellia, III, La Seu d'Urgell, pàg. 7-166.
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2000): *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV*, Girona (Col·lecció Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, núm. 4)
- CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J. M. i SAGRERA, J. (2003): *Girona, de Carlemany a l'any 1000. El trànsit d'una ciutat antiga a l'època medieval*,

- Girona (Col·lecció Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, núm. 5)
- CATALUNYA ROMÀNICA, IV: *Catalunya Romànica. IV. La Garrotxa*, Barcelona, 1990 (testament del bisbe Miró Bonfill, 22 de febrer de 979)
- CATALUNYA ROMÀNICA; V: *Catalunya Romànica. V. El Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany*, Barcelona, 1991 (Acta de consagració de l'església catedral de Santa Maria de Girona, 21 de setembre de 1038)
- FREIXAS, P. i NOLLA, J. M. (2001-2002): *Geofísica i arqueologia. La catedral romànica de Girona a la vista*, Lambard. Estudis d'art medieval, XIV, Barcelona, pàg. 147-172.
- FREIXAS, P., NOLLA, J. M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J. i SUREDA, M. (2000): *La catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Girona.
- MARCA, P. DE (1688); *Marca Hispanica sive limes hispanicus*. París (Ed. Baluze).
- MARQUÈS, J. (1948); *Orígen i vicisitudes de la Plaza de los Apóstoles de Gerona*. Anales del Instituto de Estudios Gerundenses, III, Girona, pàg. 226-245.
- MARQUÈS, J. M. (1993): *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona (Fundació Noguera, Col·lecció Diplomataris, núm. 1)
- MARTÍ, R. (1997): *Col·lecció Diplomàtica de la Seu de Girona*. Barcelona (Fundació Noguera. Col·lecció Diplomataris, núm. 13).
- PONS, J.M., ARNALL, M.J. (1993). *L'escriptura a les terres gironines. Segles IX-XVIII*. Girona.
- RIUS, J. (1928): *Cartes antigues de Sant Martí Sacosta*. Annalecta Sacra Tarraconensia, IV, Tarragona, pàg. 343-394.
- SIMÓ, M.I. (1984); *Aportación a la documentación condal catalana (siglo X)*. Miscelánea de estudios dedicada al profesor Martín Ocete, Granada, vol. II, pag. 1011-1036.
- VAES, J. (1989): "Nova construere sed amplius vetusta servire": *la réutilisation chrétienne d'édifices antiques (en Italie)*, XI Congrès International d'Archéologie Chrétienne, Roma, 1989, vol. I, pàg. 299-321.

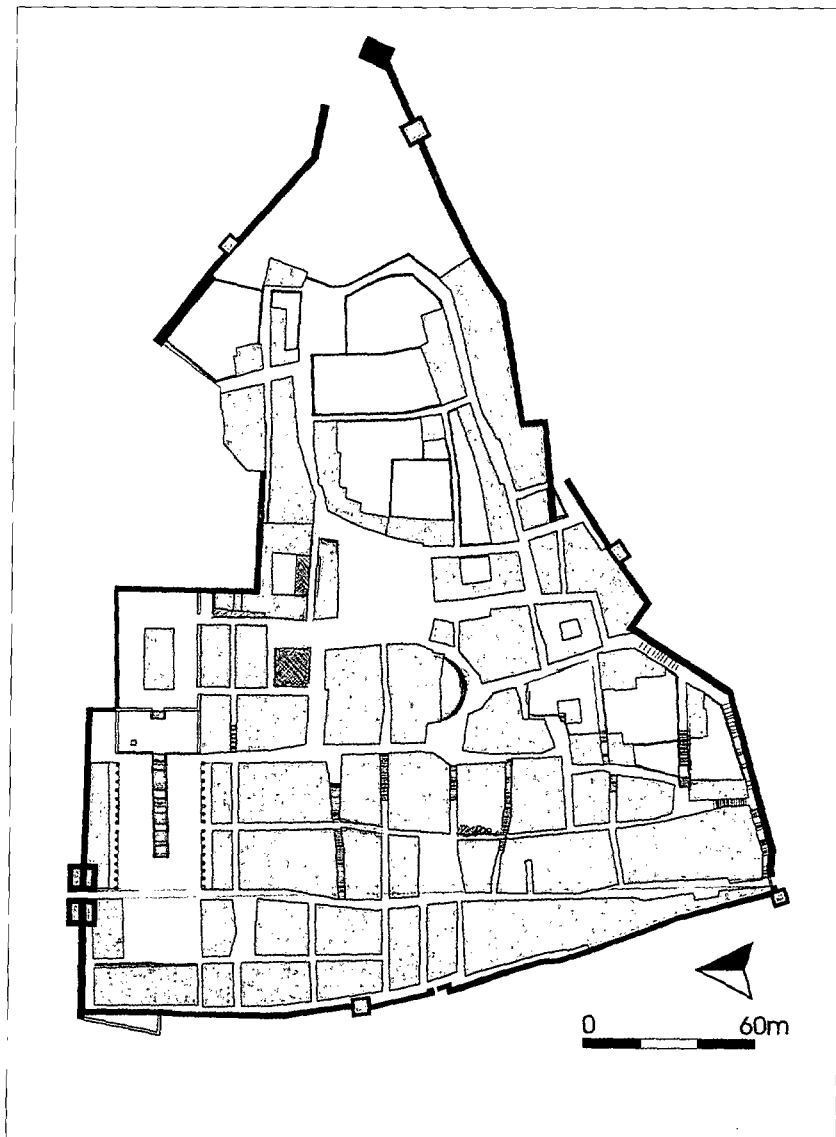

Fig.1.: Planta de la ciutat de Girona a finals del segle VIII on podem observar l'àrea foral amb l'emplaçament del temple esdevingut església catedral de Santa Maria.

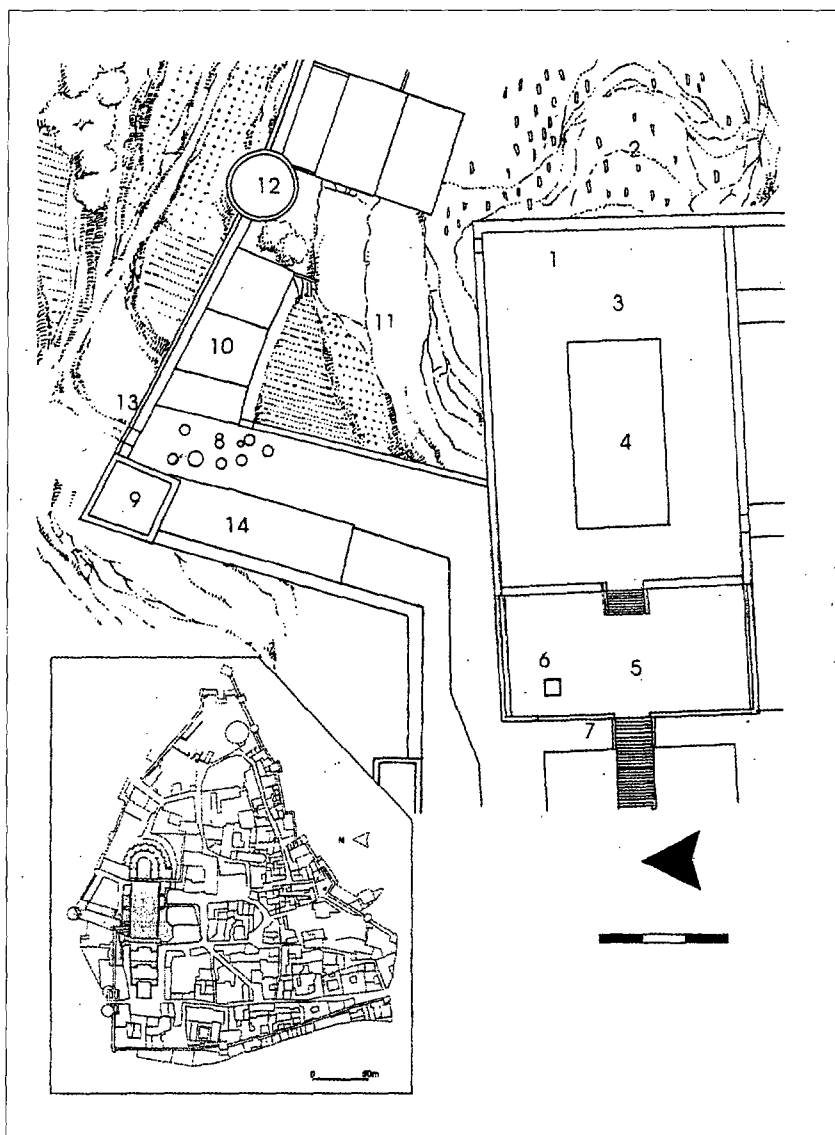

Fig. 2: Detall del sector de la seu a la darrera del segle X. 1) plaça foral, 2) cementiri de la seu, 3) esplanada alta, 4) temple-catedral, 5) esplanada baixa, 6) pedró, 7) escales de Santa Maria, 8) sitges i dipòsits de magatzematge, 9) torre carolíngia (torre Cornèlia), 10) construccions, 11) àrea en desnivell no ocupada, 12) torre rodona (torre Júlia), 13) porta de la muralla, 14) construccions.

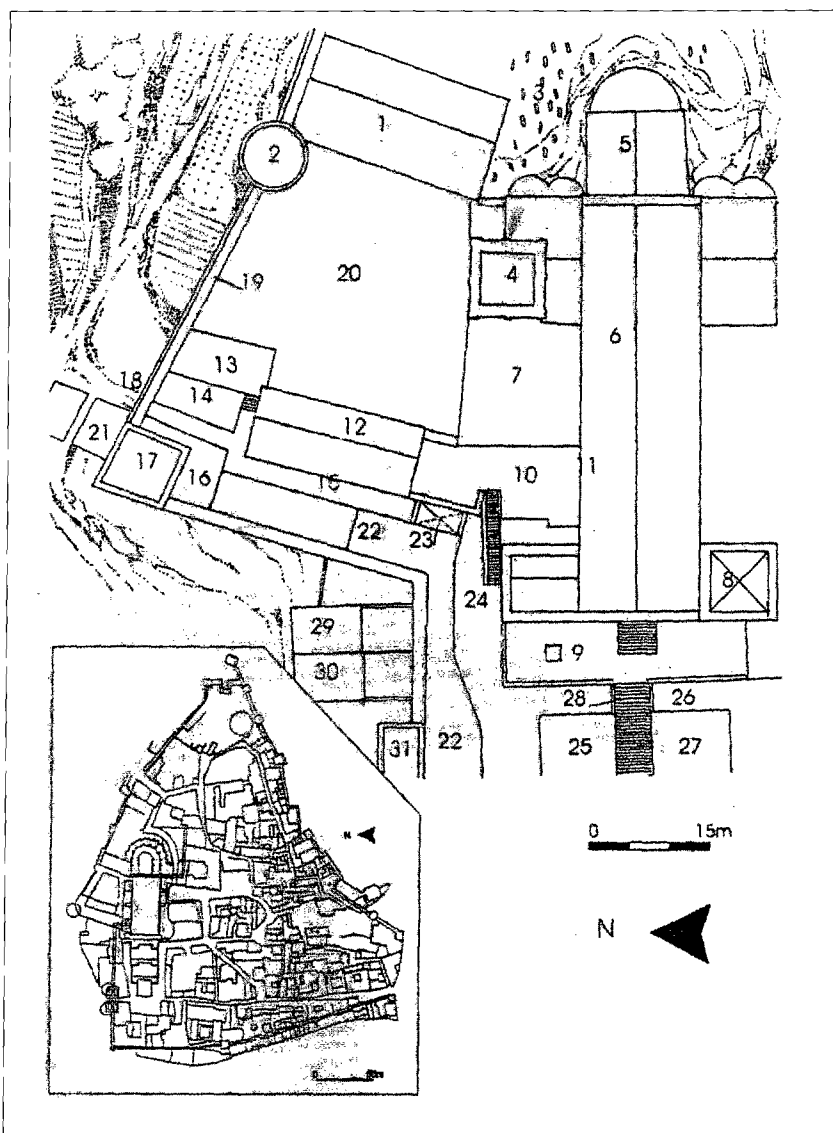

Fig. 3: El sector de la seu a mitjan segle XI. 1) dormitori de la canònica, 2) torre rodona, 3) cementiri de la seu, 4) cloquer (torre de Carlemany), 5) absis de la seu romànica, 6) nau de la Seu, 7) sala capitular, 8) cloquer vell, 9) pedró, 10) esplanada a cel obert, 11) porta septentrional (porta de Sant Miquel), 12) refector de la canònica, 13) construcció, 14) capella de Sant Miquel, 15) carrer, 16) casa senyorial, 17) torre (Cornèlia), 18) porta de la muralla, 21, 29 i 30) construccions fora murs, 22) edificis senyorials, 23) carrer cobert, 24) escala pública d'accés a la porta nord de la seu, 25) cases, 26) Volta, 27) cases, 28) escales de Santa Maria, 31) torre de la muralla.